

Menno Witteveen, **Antonio van Diemen. De opkomst van de VOC in Azië** (Dissertatie Leiden 2011, Amsterdam: Pallas Publications, Amsterdam University Press, 2011, 402 pp., ISBN 978 90 8555 046 4).

De naam van Jan Pietersz. Coen is voor altijd verbonden met het gewelddadige optreden waarmee de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) in het eerste kwart van de zeventiende eeuw een leidende positie in de Aziëhandel verwierf. De VOC zond in deze periode zwaarbewapende schepen en duizenden soldaten naar de Oost om strijd te leveren tegen Engelse, Portugese en Spaanse concurrenten en om militaire en commerciële steunpunten te vestigen. Met deze *oorlogswyze* gedreven handel lukte het Coen in 1619 om Jakarta te veroveren om daar vervolgens Batavia te stichten als centrale marktplaats en vertrekhaven voor de retourschepen naar de Republiek.

Maar was de leidende positie die de VOC in de Aziëhandel verwierf uitsluitend de verdienste van Jan Pietersz. Coen? Nee, zegt Menno Witteveen in zijn studie over Antonio van Diemen, gouverneur-generaal van de VOC tussen 1636 en 1645. In dit proefschrift bevestigt hij enerzijds wat andere historici ook al opmerkten, namelijk dat geweld vanaf de oprichting van de VOC één van de belangrijkste middelen was waarmee de compagnie zich toegang verschafte tot de Aziatische markt. Anderzijds betoogt Witteveen dat Van Diemen, die zelf lange tijd onder Coen werkte, een minstens even vaardige organisator van het Aziatische bedrijf was.

Witteveen leidt zijn lezers vlot door de vroege handelscarrière van Van Diemen en de moeizame openingsjaren van de VOC. Hij laat zien hoe Van Diemen, geboren in Culemborg in 1593, zijn loopbaan begon als koopman, in financiële problemen raakte, failliet ging in 1616, om vervolgens in 1619 als soldaat aan te monteren op het schip Mauritius. Deze geschiedenis van een bankroutier die een tweede kans krijgt, biedt een mooi inkijkje in de Amsterdamse zakenwereld in de hoogtijdagen van de Gouden Eeuw, zij het dat Witteveen conclusies hierover aan de lezer laat.

Op het moment dat Van Diemen in Azië aankwam, was de VOC onder leiding van Coen bezig met een groot offensief in Azië. Witteveen staat uitgebreid stil bij diens krijgsverrichtingen en bij de soms gespannen verhouding tussen de bewindhebbers in de Republiek en de leidinggevenden in Azië. Van Diemen speelde in deze periode nog geen rol in het beleid van de onderneming, maar zijn bestuurlijk en financieel talent werd wel al opgemerkt door Coen en diens opvolger Hendrick Brouwer. Daarom werd Van Diemen al

in 1622 betrokken bij de controle van de Aziatische boekhouding en in 1623 benoemd tot opperkoopman.

De meeste aandacht heeft Witteveen voor de jaren waarin Van Diemen leiding gaf aan het Aziatische bedrijf. In november 1624 werd hij een van de Raden van Indië, waardoor hij direct onder de gouverneur-generaal kwam te werken. Vermoedelijk was Van Diemen in deze periode nauw betrokken bij het uitstippelen van het commerciële en militaire beleid van de compagnie, maar Witteveen verhaalt vooral over zijn persoonlijke verhouding met Coen en andere privé aangelegenheden. In 1631 keerde Van Diemen, door zijn verdiensten bij de VOC verlost van vrijwel alle schulden die hij in 1619 in Amsterdam achterliet, terug naar de Republiek. Op de thuisreis schreef hij een lange missive aan de Heren XVII waarin hij zijn zorgen uitte over de ondermijning van het kruidnagelmonopolie op de Molukken en over de privéhandel en incompetentie van het Aziatische personeel.

Omdat betrekkelijk weinig bekend is over de persoon Van Diemen in de periode dat hij de scepter zwaaide over de VOC (1636-1645), kiest Witteveen in het tweede deel van het boek voor een caleidoscopische aanpak waarin zeer uiteenlopende aspecten van het bedrijf behandeld worden. De tekst is hierdoor nogal onevenwichtig met veel korte hoofdstukken en losse voorbeelden. Alleen de aandachtige lezer die zelf al goed bekend is met de geschiedenis van de compagnie zal hieruit een heldere visie op het bedrijf kunnen distilleren die het mogelijk maakt om Van Diemens verdiensten af te zetten tegen die van Coen.

Zo wordt duidelijk dat de VOC schepen reeds bij het aantreden van Van Diemen oppermachtig waren in de Indonesische archipel. De concurrentieslag met Engeland en Portugal was al gewonnen en daardoor kon Van Diemen zich vooral bezighouden met de versterking en uitbreiding van de compagniehandel op de Molukken, Taiwan en Java, waarbij hij net zo min als Coen geweld schuwde om de macht van de VOC te vestigen. Naast deze campagnes richtte Van Diemen zijn aandacht vooral op de versterking van de organisatie van het handelsbedrijf en de vestiging van het gezag van de compagnie over de inwoners van Batavia.

Was Van Diemen daarmee een gouverneur-generaal van hetzelfde kaliber als Jan Pietersz. Coen? Witteveen zelf lijkt te twifelen. Hij laat zien dat de belangrijkste omslag in het beleid van de VOC plaatsvond tussen 1629 en 1635, juist toen Van Diemen in de Republiek verbleef. Toen hij eenmaal de leiding had, bleek Van Diemen vooral een bekwame uitvoerder van het beleid dat de Heren XVII uitstippelden. Hij gebruikte net als zijn voorgangers geweld om de macht van de VOC te vestigen, maar deed dat vooral op plekken die al eerder door de compagnie bezet waren. Van Diemen protesteerde wel tegen sommige keuzes van de bewindhebbers in de Republiek, maar hij ging nooit zover dat hij naar *patria* werd teruggeroepen zoals zijn directe voorganger Hendrick Brouwer.

Waar Van Diemen zich uiteindelijk vooral in onderscheidde was het op orde brengen van de logistieke en personele organisatie van het Aziatische bedrijf. Ook al slaagde hij er niet in om een einde te maken aan de particuliere handel van veel van de

hoger geplaatste werknemers van de compagnie, hij wist wel te zorgen voor een gestaag groeiende stroom retouren naar de Republiek. Zo was het onder Van Diemens bewind dat de aandeelhouders in de Republiek eindelijk regelmatige dividenden ontvingen waardoor de koers van het VOC aandeel omhoog schoot. Het aantrekkelijke van Witteveens boek is dat deze structurele veranderingen in de bedrijfsvoering inzichtelijk gemaakt worden door de levensbeschrijving van één van de hoofdpersonen.

Witteveens onderzoek voorziet zo in een belangrijke leemte. Van Diemen heeft altijd in de schaduw van Coen gestaan en zal daar ook wel in blijven staan, simpelweg omdat Coen een uitzonderlijke goede ondernemer was in een periode met unieke economische kansen. Maar Witteveen gebruikt het weinige materiaal dat over Van Diemen is overgeleverd heel effectief om te laten zien dat de VOC kon putten uit een veel groter reservoir van uiterst kundige ondernemers die de door Coen verworven positie wisten te bestendigen.

Oscar Gelderblom, Universiteit Utrecht